

Kitap Tanıtımlar :

HOVHANNES J. TCHOLAKIAN, *L'Eglise Armenienne Catholique en Turquie*, İstanbul 1998, XI-435 büyük boy sayfa, ek 117 sayfa Türkçe metin: "Türkiye'de Ermeni Katolik Kilisesi". Ohan Matbaacılık. Müellifin özel yayını olup satışa verilmemiştir. Metin içinde fotoğraf, tablolar ve belge fotokopileri vardır.

Ülkemizde özel bir cemaat teşkil eden Katolik Ermenilerin dini lideri olan sayın müellif, kıymetli bir eser kaleme alıp, reisi olduğu topluluğun sahip bulunduğu bu dinî özellik kadar, tarihî evresini de incelemektedir. Eserin iki dilde neşri için duyulan ihtiyacı kendisi dile getirmiştir. Ermenice gibi öğrenilmesi zor ve bu arada çetin bir alfabeyle sahip bir dilde yazılması, dar bir çevreye yayılacağı için, önce hâkim olduğu Fransızca yazmış ve cemaati kadar Türkiye'deki araştırmacıların yararlanması için bu yolu seçtiğini bildirmiştir. Böylece çok isabetli davranmıştır, kaldı ki cemaatin arşivinde bulunan dokuz tane belgenin de neşri yerindedir ve böylece sahip oldukları tarihi anılardan bir demet sunmuştur. Her ne kadar okunması zor görünür ise de erbâbının tahlil edebileceği işaretlerdir.

Müellif, "Kilise" terimi ile hem teşkilât anlamında hem de cemaate bağlı kiliselerin bugünkü maddî durumları hakkında bilgi vermektedir. İstanbul kiliseleri her zaman için dikkati çekmiş ve araştırmacılar devasa külliyatlar bile kaleme almışlardır¹. Ermeni kiliseleri de bu girişimlerden nasibini aldı ve müellif gibi de vatandaşımız olan, Pars Tuğlacı şimdi elimizdeki kitap boyutunda hacimli bir eser aracılığı ile İstanbul'daki Ermeni kiliselerinin envanterini vermiştir². Fakat Katolik Ermeni diye adlandırılan cemaat ile ilgili müstakil eser bulunmadığı için, muhterem peder Çolakyan Bey bu boşluğu doldurmuş görülmüyor.

Müellif eserini iki ana bölüme ayırmıştır: İlk kısım en merak edilen konuyu detaylı olarak incelemektedir. Zira bu Kilise teşkilâtının doğuşu hiç de kolay olmadı. 1622 yılında Papalık tarafından yaratılan Congregatio de Propoganda Fidei adlı teşkilât, misyonerlik faaliyetini daha düzenli ve disiplinli bir şekilde yürüttü, Orta Doğu ile Uzak Doğu'da girilen çalışmaları yoğunlaştırdı ve siyasi sorunları da hızlandırdı. Bu davranış Osmanlı Devleti için önemli tedirginlikler yarattı, değişik boyutlarda da gelişti. Kutsal Yerler (Makamât-ı Mübâreke) Meselesi de uluslararası alanlara kaydırıldı ve XIX. yüzyılda Kırım Harbi'nin bahaneleri arasına girdi.

Çolakyan Bey, eserinde Ermeni topluluğunun geçirdiği bu dinî oluşmaların evrelerini, tarih sırası içinde özetlemiş bulunuyor. Orta Doğu ülkelerinin zengin tarih ve kültür birikimi din teşkilâtında kendisini gösterdi ve her bir yöre kendi kaderini çizmiş ve sağlamlaştırmıştı. Ermenilerin toplu yaşadıkları yörelerde de her zaman din sorunları ve reislik sorunları birbirini izlemiştir. Sayın araştırmacı Kayseri'den başlayıp epey yöre dolaşan bu gelişme aşamalarında, istifade

¹ Şimdi mevcut Bizans kiliseleri ile ortadan kalkmış eski kiliseler, kaynaklar sayesinde âdetâ tekrar canlandırılmıştır. Câmîye çevrilip de varlığını sürdürenlerin de ayrı bir tarihi şansı vardır: *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, içinde her biri hakkında detaylı bilgi bulunmaktadır. *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde özellikle camiye çevrilenler üzerinde bilgiler mevcuttur. E. Oyhon-B. Etingü, *Churches in Istanbul*, İstanbul 1997, başlıklı eser yararlı bir klavuzdur.

² Pars Tuğlacı, *İstanbul'da Ermeni Kiliseleri*, İstanbul 1991.

etmemiz çok zor olan ana kaynaklara göre, geniş bir tarihi evre kaleme almıştır (s. 5-31). En hızlı devir olan XVII. yüzyıla değinmeden 1740 yılında kurulan Kilikya Ermeni Katoğigosluğu üzerinde duruyor. Ermeni toplumu her asırda ticarî becerilerini gösterip el sanatlarında da marifetlerini sürdürdüler, bu başarı sonucu hep komşu ülkelerin hedefi oldular. Teşkilâtın bir süre sonra güçlenmesi ve Lübnan'da yeniden teşkilatlanması, Bzommar denilen mahalli merkez sayması, tarih açısından çok dikkat çekici evrelerdir. Müellif polemîğe girmeden, yönetici ve yardımcılarının ve ruhanî etki alanlarını da belirtiyor. Papa'lık da bu girişimi her zaman izledi: Orta Doğu'da çok iyi koruma altına aldığı Maroni³ kilisesi yanında Ermeni Katolik Cemaatine özel bir yer vermiş olması, müellif tarafından gayet düzenli bir şekilde anlatılmıştır (s. 10-14). Bu çaba içinde Venedik'de yaratılan Mekitarist teşkilâtını da ihmal etmemiştir. Sivas doğumlu bir atılcı genç tarafından İstanbul'da başlatılan Katolik mezhebine geçme eylemi, devrin Türk yöneticileri tarafından sert bir takibâta uğradığı için önce Mora'ya ve sonra da Venedik'e geçen Manuk, burada gördüğü hoşgörû sonucunda güçlü bir tarikatın temelini attı ve 1712 yılında bir nevi Ermeni rönesansı yarattı. Sağlam temeller üzerinde kurulu tarikat, kitap basımı sayesinde kültür alanında etkili oldu. Adını Mekhtar (Teselli Edici) diye değiştiren Manuk'un talebeleri patlak veren bir ihtilaf sonucu önce Trieste ve kısa bir süre sonra Viyana'da varlıklarının yeni bir kolunu yarattılar. Bay Çolakyan da eserinde Viyana Mekitaristlerinin eserlerine geniş yer vermektedir. Fakat Venedik merkezini ihmali anlamına gelmez. Kurucu ve şâkirdlerine yer vermiş (s. 9 ve 433-434).

Eserin göz alıcı kısmı muhakkak İstanbul'daki Ermeni kiliselerin günümüzdeki durumunu belirten sayfalardır. Her bir bina için tarihi geçmişi ve katkıda bulunan sponsorların ve yaratıcıların özellikleri üzerinde duran müellif, kiliselerin içinde ve dışında bulunan her bir yazıt ve sâir bilgilerin tercümelerini de vermekle araştırmacıların istifade alanlarını genişletmektedir. Katolik kiliseleri mimarî açıdan, ana nitelikleri belli ise de, yapıturanların ve mimarların karakterlerini de yansıtır. Buna bir de İstanbul mimarisini kavramı da eklenir. İçerileri de süslü ve devrin ressamlarının ve heykeltıraşlarının da eserleri ile doldurulur. Tek tanrılı dinler görüntüleri yasaklamalarına rağmen, müzik ve sâir güzel sanatları Katolik kiliselerinde belirli ölçülerde kabulü, sanat alanı için bir kazanç sağlamıştır. Türk musikisinde özel yeri bulunan Ermeni asıllı bestekâr ve yorumcular, bir süre sonra Opera ülkemizde rağbet görünce sanatçılar tiyatro aracılığı ile de bu alanlara kaymıştır. Çolakyan Efendi başta resim sanatı olmak üzere, mimarisine ve bunların varlıklarına değinmekle, kültürümüze de dolaylı katkıda bulunmuştur. Bu arada kitabı süsleyen fotoğrafların da, tam bir sanat adamı olan, Türk vatandaşı Ara Güler tarafından çekilip kitaba konması tarif edilmeyecek bir etki yaratmaktadır. İstanbul dışı olarak da, Anadolu dinlerinin buluşma yerlerinden bir olan Mardin ve şimdi orada varlığını sürdürmeye çabalayan Ermeni kilisesi konu edilmektedir. Müellif geçmiş dönemlerde Anadolu'nun muhtelif yerlerinde bulunup da şimdi izi kalmayan kiliseler üzerinde durmamıştır. Birinci Dünya Savaşı sorunu yüzünden patlak verip de, ıstırap dolu anların yaşandığı bir 'sorun'u ima yolu da olsa hiç bir şekilde eserinde yer vermemiştir. Bu davranışı sayesinde, artık tarih kitap ve belgelerinde kalıp da, güncel siyasi malzeme yapılmaması gerekli sorunu, gündeme getirmemesi de kutlanacak bir tutumdur. Kaldı ki, Anadolu'da güçlenen Katolik mezhebine bağlı Ermeni cemaatlerin başına geçen yöneticilerin listelerini vermesi (s. 59-63 arası Adana, Artvin, Ankara, Bursa, Erzurum, Kayseri,

³ Maroni kilisesi hakkında bir Türkçe eser görmedim. Özellikle Güney Doğu Anadolu din tarihi için, Süryani kaynakları ile beraber önemli birikimleri bulunmaktadır. Şimdi Lübnan'da çok güçlü bir teşkilâta sahip bulunan kilise'nin Türkiye'de bazı yerlerde cemaati bulunmaktadır. İçinde bulunduğumuz 2000 yılı içinde, Türkiye'deki kutsal yerlerin ziyareti için bir dizi resmî tedbirler alınırken kiliseler ihmal edilmedi.

Maraş, Sivas, Mardin) ve varlıklarının 1915 yılında sona ermesi de tarihsel evreye mutabakat sağlar. Ankara'da mevcut Ermeni Katolik cemaati üzerinde ve bu arada Anadolu'daki cemaatleri sıralamasını beklerdik.

Eser, İstanbul ve dolayısıyla Osmanlı devri Katolik kilisesi tarihine de bir katkıdır. Eskimiş olmakla beraber hala kullandığımız, Belin adlı araştırmacının, İstanbul Latinliği Tarihi [Histoire de la latinité de Constantinople, 1894] adlı eserin tercümesi kadar yeni bilgilerin de katılmasıyla bir yeni neşri faydalı olur. Ahmed Refik Altınay tarafından incelenen Türkiye'de Katolik Propogandası' adlı makalesinden ve İstanbul tarihi ile ilgili cildleri içindeki bilgilerin elimizdeki eserde yer bulmaması, doğrudan cemaat ile ilgili bilgilerin bulunmamasındandır ve yeni arşiv malzemesi ile yeniden değerlendirilmesi, bildiklerimize yeni konular katacaktır. Bu arada, M. Cevdet İnançalp tarafından yazılan ve benim yani yazıya çevirdiğim "Sen Lazarı Dervişleri" makalesi gözden kaçmış ise de, bibliyografik bir tamamlama yararlı olur.

Bay Hovannes Çolakyan'ı, eserde hem dini lider hem de bir araştırmacı olarak, vatandaşı bulunduğu ülkeye böyle yararlı ve yol gösterici olarak bir eser kazandırmış bulunmasından dolayı ne kadar kutulasak azdır. Tarih vesikaları ve kitapları içine gömülü bilgileri, hiç bir önyargıya kapılmadan incelemiş ve böyle devasa bir eser yaratmıştır. Ermeni matbaacılar, yaratıkları becerileri sayesinde Türk toplumu içinde, bir kültür olayının isimsiz kahramanları kaldılar. Şimdi böyle devasa bir eserde, belirli bir payı cemaatlerine ve bize kazandırdılar. Muhterem pedere gösterilecek en büyük armağan, Türk arşivlerindeki zengin malzemeden yola çıkarak, cemaati ile ilgili Türk kaynaklarının halaneler içerdiğini ispat edecek bir eserdir.

MAHMUT H. ŞAKİROĞLU

